

Warszawa, 12 czerwca 2021 r.

Ks. prof. ucz. dr hab. Tomasz Szyszka
ul. Partyzantów 4
95-816 Michałowice

Ocena pracy doktorskiej mgr lic. Małgorzaty Madej pt. *Wkład ojców białych w utrwalenie i rozwój kultury ludu Bemba w Zambii*, napisanej pod kierunkiem ks. prof. dra hab. Jarosława Różańskiego na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, Warszawa 2021.

Realizatorzy dzieła misyjnego od zawsze byli konfrontowani z bardzo wieloma różnorodnymi wyzwaniami. Jedni interpretowali je jako poważne przeszkody, trudne do pokonania, inni zaś jako trudności, z którymi trzeba się zmierzyć. Jednym z takich wyzwań dla misjonarzy jest poczucie obcojęzyczności oraz długotrwała świadomość niezrozumienia i niezakorzenia się w lokalnej kulturze. Historia misji zna jednak wielu wybitnych misjonarzy, którzy konsekwentnie stawiali czoła pojawiającym się problemom, a tym samym z powodzeniem zapisujących kolejne rozdziały historii misji katolickich.

Pięknym przykładem odważnego i rozważnego zmierzenia się z misyjnymi wyzwaniami wynikającymi z pracy misyjnej w Afryce, jest postawa ojców białych wśród ludu Bemba. Podejmując pracę misyjną wśród tego ludu, postanowili zmierzyć się z napotkanymi trudnościami poprzez konsekwentną naukę języka oraz systematyczne poznawanie tamtejszej kultury. Na wiele dekad przed Soborem Watykańskim II podkreślali wagę rzetelnego przygotowania się do pracy misyjnej, zgłębiając tajniki wiedzy z zakresu lingwistyki, etnologii, antropologii itp. Tym samym można ich określić jako prekursorów podejścia do realizacji zadań misyjnych, o czym jest mowa w encyklice misyjnej św. Jana Pawła II „Redemptoris missio”: „Misjonarze (...) winni nauczyć się języka regionu, w którym pracują, poznać najbardziej znamienne przejawy tamtejszej kultury, odkrywając jej wartości w bezpośrednim doświadczeniu” (RMis 53).

Zapoznanie się z dysertacją zatytułowaną *Wkład ojców białych w utrwalenie i rozwój kultury ludu Bemba w Zambii* jest bardzo ciekawym i ubogacającym doświadczeniem, umożliwiającym zdobycie cennych z punktu widzenia misjologii

informacji oraz wiadomości dotyczących metodologii przygotowania i realizacji dzieła misyjnego przez ojców białych. Polski Kościół związany jest z misjami w Zambii niemal od początku pojawienia się na tych terenach Europejczyków, ze względu na zaangażowanie misyjne polskich jezuitów już od początków XX wieku, a następnie wielu misjonarzy *fidei donum* oraz salezjanów. Dysertacja pani Małgorzaty Madej wpisuje się w szeroki nurt refleksji misjologicznej na temat historii misji w Afryce, jak również metodologii dotyczącej realizacji dzieła misyjnego.

I. Ocena merytoryczna rozprawy

Tytuł pracy *Wkład ojców białych w utrwalenie i rozwój kultury ludu Bemba w Zambii* sugeruje podjęcie przez Doktorantkę wysiłku badawczego, mającego na celu przedstawienie działalności oraz efektów pracy misyjnej ojców białych wśród ludu Bemba, w wymiarze kwalitatywnym.

Dysertacja przedstawia nieznaną do tej pory w polskiej i nie tylko literaturze fragment historii Kościoła dotyczący działalności misyjnej Zgromadzenia Misjonarzy Afryki wśród ludu Bemba w Rodezji Północnej i współczesnej Zambii. Tym samym niniejsza praca doktorska jest cennym uzupełnieniem wiedzy na temat misji w Zambii, skupiając się na działalności ojców białych wśród Bemba, jednej z najważniejszych grup etnicznych tego kraju.

Historia misji została ujęta w pracy doktorskiej w oryginalnej perspektywie, ukazując dorobek ojców białych dotyczący kultury ludu Bemba. W ujęciu chronologicznym zostały przedstawione rękopisy, maszynopisy i publikacje przygotowane przez członków Zgromadzenia Misjonarzy Afryki. Autorka wykorzystała bogate archiwalne materiały źródłowe, które zgromadzone są w zambijskim archiwum ojców białych. Zostały one poddane analizie i porównane między sobą.

Imponujący jest wykaz materiałów archiwalnych (w tym maszynopisów) oraz pozycji z zakresu literatury źródłowej, w językach lokalnych oraz w języku angielskim, w sumie ponad 200 pozycji. Zebranie i rzetelne opracowanie tak bogatego materiału źródłowego ukazuje predyspozycje Doktorantki do prowadzenia kwerendy naukowej oraz badań nad zgromadzonym materiałem. Autorka dysertacji skorzystała również z angielskojęzycznych opracowań badanego tematu, ale nie mogła się odwołać do literatury polskojęzycznej dotyczącej ludu Bemba, ponieważ takich specjalistycznych opracowań brak.

Rozprawa doktorska liczy 417 stron i została podzielona na osiem rozdziałów, które poprzedza wstęp zawierający opis zakresu, celów, metody i źródeł pracy. Pierwszy rozdział pozwala na zapoznanie się z historią Zgromadzenia Misjonarzy Afryki, przedstawia sylwetkę jego założyciela kard. Charles'a Lavigerie oraz główne założenia jego programu misyjnego. Druga część pierwszego rozdziału przybliża ogólny zarys historii misji ojców białych wśród ludu Bemba oraz sylwetki misjonarzy, którzy najbardziej przyczynili się do poznania kultury tej grupy etnicznej.

W drugim rozdziale autorka przechodzi do meritum pracy i przedstawia jako pierwsze dokonania ojców białych na gruncie języka bemba. W ujęciu chronologicznym zostały ukazane opracowania gramatyczne oraz słowniki i leksykony.

Trzeci rozdział zawiera analizę opisywanych przez ojców białych na początku XX wieku zwyczajów ludu Bemba. Znajdują się tu prace o bardzo różnym charakterze, autorstwa o. Emile Foulona, o. Nicolasa Garreca i o. Edouarda Labrecque'a. Autorka przedstawia i porównuje między innymi tematykę tychże opracowań oraz stosunek misjonarzy do przedstawionych zwyczajów.

Podobny w tym aspekcie jest także rozdział czwarty, gdzie znajdziemy kolejne opracowania dotyczące zwyczajów Bemba, tym razem jednak powstałe z inicjatywy Zgromadzenia Misjonarzy Afryki. Na podstawie tych dwóch rozdziałów można prześledzić historię ewolucji zainteresowań misjonarzy wobec kultury ludu Bemba oraz zaobserwować, jak zmieniały się same zwyczaje ludu Bemba pod wpływem spotkania z europejską kulturą i chrześcijaństwem.

Piąty rozdział pracy przedstawia opracowania ojców białych na temat tradycyjnej religii Bemba. Znajdziemy tu ponownie w ujęciu chronologicznym opis, jak ewoluowały poznawanie i interpretacja rodzimych afrykańskich wierzeń w ujęciu europejskich misjonarzy.

Na przedstawieniu dwóch opracowań dotyczących historii ludu Bemba w rozdziale szóstym kończą się prace ojców białych epoki kolonialnej i w rozdziale siódmym przybliżone zostają materiały czasów postkolonialnych. Rozdział ten został podzielony na trzy części, pierwsza dotyczy oratury Bemba, druga dorobku o. Jean-Jacques'a Corbeila, natomiast trzecia przybliża materiały i publikacje o Bemba przygotowane przez ojców białych, które powstały w Centrum Językowym Ilondola w celu szkolenia przyszłych misjonarzy.

Ostatni rozdział pracy ukazuje liczne materiały o charakterze religijnym i edukacyjnym, które przygotowali czy wydali ojcowie biali. Przedstawione zostały podręczniki do nauki czytania, do matematyki i innych przedmiotów szkolnych. W rozdziale tym znajdziemy także w ujęciu chronologicznym opis katechizmów, materiałów biblijnych i tłumaczeń Pisma Świętego w języku bemba. Autorka sięga do pierwszych tekstów z 1900 r., a kończy na materiałach z lat 80. XX wieku.

Praca doktorska zawiera także zakończenie, w którym zostały przedstawione wnioski płynące z pracy, oraz bibliografię podzieloną na trzy części – źródła archiwalne, źródła opublikowane oraz literaturę uzupełniającą.

Jak Doktorantka podkreśla we wstępie, jej dysertacja stanowi interdyscyplinarną syntezę opartą na zasadach metodologii właściwych dla pracy historyka, czyli metodę analizy i krytyki źródeł oraz opracowań, aczkolwiek odwołała się też do metody historyczno-genetycznej, aby opisać zmiany zachodzące w kulturze ludu Bemba.

II. Ocena formalna rozprawy

Od strony formalnej praca jest napisana poprawnie i cechuje się dużą starannością pod względem graficznym. Doktorantka sprawnie posługuje się aparatem naukowym, co można prześledzić na przykładzie cytowania oraz bardzo licznych przypisów.

Praca doktorska ma przejrzysty układ, a rozdziały i podrozdziały poprzedzone są ogólnymi wstępami wprowadzającymi w tematykę podjętych zagadnień, osadzając je w kontekście historycznym i kulturowym Afryki. Ważnym elementem są także opisy historii powstania oraz dalszych losów omawianych opracowań czy publikacji ojców białych o kulturze Bemba. Na końcu rozdziałów lub podrozdziałów Autorka umieszcza podsumowania, gdzie znajdują się porównania, wnioski i krytyka omawianych źródeł.

Jak to już zostało podkreślone wyżej, niebagatelny jest zakres kwerendy materiału źródłowego. Autorka z wielkim wyczuciem cytuje liczne teksty źródłowe i krótko je komentuje. Mogłoby się zatem wydawać, że praca ma charakter odtwórczy, ponieważ Doktorantka posługuje się bardzo wieloma cytatami. Tak jednak nie jest. Na uwagę zasługuje bowiem wysiłek włożony w przetłumaczenie na język polski tak obszernego materiału źródłowego i przedstawienia go w formie cytatów w sposób

usystematyzowany i metodyczny. Informacja dotycząca poszczególnych cytatów została precyzyjnie podana w formie przypisów.

Praca realizuje podjęte założenie prześledzenia procesu poznawania i utrwalania kultury ludu Bemba przez ojców białych na przestrzeni niemal całego XX wieku. Pozwala na zapoznanie się z cennymi i mało znanymi w Polsce opracowaniami języka, zwyczajów, zwłaszcza obrzędów przejścia, historii czy oratury Bemba. Jako praca historyczna staje się ona użytecznym narzędziem dla innych badaczy i misjonarzy do dalszego zgłębiania zagadnień związanych z kulturą tej grupy etnicznej, na przykład w kontekście inkulturacji chrześcijaństwa.

We wstępie dysertacji znajduje się informacja, że prezentowana monografia stawia sobie za cel znalezienie odpowiedzi na pytanie, w jaki sposób ojcowie biali, którzy pracowali wśród ludu Bemba, odpowiedzieli na wezwanie swojego założyciela, aby zanurzyć się w życiu przedstawicieli tego ludu. Ta kwestia została w pracy omówiona bardzo klarownie. Podobnie cel pracy – określony jako przedstawienie oraz analiza dorobku badawczego ojców białych na temat kultury ludu Bemba – został w pełni zrealizowany.

Pewien niedosyt pojawia się natomiast w temacie utrwalania i rozwoju kultury ludu Bemba. Opisy przejawów kultury przedstawione w pracy są bardzo obszerne i zawierają wiele cennych informacji. Pojawia się jednak pytanie, na ile czy też w jakim zakresie informacje, zebrane i opisane z taką pieczołowitością przez ojców białych, były i są wykorzystywane przez współczesną społeczność ludu Bemba? Nie ulega wątpliwości, że zebrana wiedza była bardzo pomocna dla misjonarzy w zrozumieniu tej afrykańskiej kultury. Pytanie dotyczy jednak tego, czy zebrana przez nich wiedza była wystarczająco dogłębnie analizowana, aby stać się punktem wyjścia do poszukiwania konkretnych rozwiązań czy też propozycji ewangelizacyjno-duszpasterskich, określanych wspólnie jako inkulturacja wiary?

Kolejną przestrzeń wymagającą dookreślenia można zawrzeć w pytaniu o to, w jakim stopniu wkład europejskich misjonarzy przyczynił się do utrwalenia i zachowania tradycyjnych zrębów kultury tegoż ludu, a na ile przyczynił się do transformacji kulturowych? Czy wiedza o kulturze pochodząca z kolejnych dekad XX wieku jest w jakimś stopniu interesująca dla Bemba XXI wieku?

Przed wydaniem dysertacji w formie książkowej warto wziąć pod uwagę zamieszczenie mapy (map) omawianego regionu. Kolejna propozycja dotyczy przygotowania synopsy, przedstawiającej tematy poruszane i nieporuszane przez

poszczególnych autorów w ich opracowaniach, co z pewnością ułatwiłoby poruszanie się po tak obszernym materiale. W pracy znalazły się nieliczne potknięcia językowe, które należałoby poprawić przed wydaniem dysertacji.

III. Pytania do dyskusji

1. Jakie wnioski i sugestie nasuwają się Pani Doktorantce po napisaniu dysertacji, którymi chciałaby się podzielić na temat metodologii pracy misyjnej z przyszłymi misjonarzami?
2. Napisała Pani, że 101 lat temu misjonarz Garrec zanotował: „Chrześcijaństwo oraz chrześcijańska mentalność zakorzeniła się wśród ludu Bemba, jednak takie stwierdzenie byłoby kłamstwem”. Jak ocenia Pani to twierdzenie z dzisiejszego punktu widzenia, uwzględniając współczesną dynamikę ewangelizacyjną tegoż ludu?
3. Jak przebiega współcześnie proces inkulturacji wiary chrześcijańskiej w odniesieniu do ludu Bemba?

IV. Wniosek końcowy

Pani Małgorzata Madej przedstawiła do recenzji rozprawę doktorską, która w pełni zasługuje na bardzo dobrą ocenę. Recenzowana rozprawa jest w pełnym znaczeniu dziełem naukowym i spełnia wymagania stawiane przez Ustawę o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki. Dlatego stawiam wniosek do Rady Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie o kontynuowanie przewodu doktorskiego pani Małgorzaty Madej.

